

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.01.106>

УДК: 330. 341.424: 339.9

JEL: B.41

Михайло Зверяков

ПРО ТВОРЧУ СПАДЩИНУ

А. К. ПОКРИТАНА

(до 100-річчя від дня народження видатного вітчизняного вченого А.К. Покритана)

Розкрито найважливіші наукові аспекти творчої спадщини видатного вченого-економіста Анатолія Карповича Покритана. Показано, що наукові розробки А.К. Покритана і представників його школи зробили важливий внесок у методологію економічної теорії. Обґрунтовано, що дослідження ученим проблем власності, теорії суспільного відтворення, методологічних проблем економічної теорії є затребуваними сьогодні при дослідженні проблем вітчизняної економіки та світового економічного простору. Згідно з думкою А.К. Покритана, у процесі наукового дослідження не можна вивчити структуру економічної системи, не враховуючи її генезис, і навпаки, дослідження генезису можливе лише на основі знання її структури. Показано, що поєднання логічної та історичної форм пізнання дозволило А.К. Покритану в умовах незалежної України дати не тільки об'єктивну оцінку минулій господарській системі, а й осмислити природу ринкових реформ у національній економіці та визначити ті проблеми, вирішення яких дозволить подолати негативні тенденції, що виникли у процесі формування ринкової економіки. Обґрунтовано, що цей методологічний підхід дає можливість виокремити набагато складніший, ніж традиційний (лібералізація, приватизація), комплекс відносин трансформаційних систем.

Показано, що наукову творчість А.К. Покритана вирізняє різноманіття досліджуваної тематики, глибина розробки методології і теорії політичної економії, а також залучення нових наукових проблем у сферу теоретичного аналізу. Показано, що наукові дослідження вченого є тим методологічним та теоретичним інструментарієм, який дозволяє проводити дослідження природи сучасного розвитку національної економіки.

Зверяков Михайло Іванович (michailzverjakov@ukr.net) д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НАН України; завідувач кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3591-7201>; <https://orcid.org/0000-0003-0039-5068>. Scopus ID: 57204694303

Цитування: Зверяков М. І. Про творчу спадщину А. К. Покритана (до 100-річчя від дня народження видатного вітчизняного вченого А.К. Покритана). *Економічна теорія*. 2021. №1. С. 106–114. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.01.106>

© М. Зверяков, 2021

Ключові слова : економічна та правова форма власності, теорія суспільного відтворення, єдність предмета та методу політичної економії, об'єктивний характер економічних відносин, генезис і структура виробничих відносин.

ABOUT THE CREATIVE HERITAGE OF A.K. POKRYTAN
(to the 100th anniversary of the birth of the outstanding
Ukrainian scientist A.K. Pokrytan)

Mykhailo Zvieriakov, Professor, Doctor of Economics, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of General Economic Theory and Economic Policy of Odessa National Economic University. ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3591-7201>; <https://orcid.org/0000-0003-0039-5068>. Scopus ID: 57204694303. E-mail: michailzverjakov@ukr.net

The article reveals the most important scientific aspects of creative heritage of the outstanding economist Anatoliy Karpovych Pokrytan. It is shown that his research of the problem of property, the theory of social reproduction, and methodological problems of economic theory are in demand today in the study of the problems of Ukraine's economy and the world economic space. According to A.K. Pokrytan, in the process of scientific research it is impossible to study the structure of the economic system without taking into account its genesis, and vice versa, the study of genesis is possible only on the basis of knowledge of its structure. It is shown that the combination of logical and historical forms of cognition allowed A.K. Pokrytan, in the conditions of independent Ukraine, to give not only an objective assessment of the past economic system, but also to understand the nature of market reforms in this country's economy and identify those problems whose solution will overcome the negative trends in the market economy. It is determined that in modern conditions the main provisions of scientific concepts of A.K. Pokrytan can reasonably be used in solving modern problems of the theoretical analysis of economic processes. It is shown that the researcher's contribution is a methodological and theoretical tool that allows to study the nature of modern development of Ukraine's economy.

Key words : economic and legal form of ownership, theory of social reproduction, unity of subject and method of political economy, objective nature of economic relations, genesis and structure of production relations.

2 грудня 2020 року минуло 100 років від дня народження Анатолія Карповича Покритана, видатного вітчизняного вченого, засновника Одеської школи економічної теорії, автора понад 200 наукових і науково-методичних праць, які вплинули на розвиток економічної науки як у нашій країні, так і за її межами. Теоретична спадщина А.К. Покритана є багатою й різноманітною. Видатний вітчизняний економіст залишив глибокий слід у фундаментальній економічній науці.

Наукові дослідження А.К. Покритана здійснювалися у політекономічній сфері, єдиній на той період теоретичній науці, яка була дозволена офіційною ідеологією. Остання, звичайно, сковувала теоретичні дослідження вчених, які мали враховувати рамки тодішніх офіційних установок. Але навіть у цих непростих умовах з'являлися вчені, які намагалися переосмислити ті нав'язані офіційною пропагандою теоретичні положення, які нібито виступали у формі наукового відображення реальних економічних процесів. До таких вчених належав і А.К. Покритан.

Становлення А.К. Покритана як ученого відбувалося у період знаменитої економічної дискусії 1951 року, присвяченої природі радянської господарської системи, характеристики якої були викладені у роботі Й. Сталіна "Економічні про-

блеми соціалізму в СРСР", а також у першому підручнику "Політична економія", опублікованому у 1954 році. Усі ці та інші роботи у сфері політекономії містили елементи апологетики, оскільки всі дослідники були у пастці сталінської методології. Тобто автори незаперечно вважали, що вони живуть при соціалізмі і намагалися науково пояснити це суспільство. У такій науковій атмосфері А.К. Покритан починає свій дослідницький шлях.

У цей час молодий А.К. Покритан, навчаючись в аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Шевченка, досліджує закономірності генезису капіталізму в економіці пореформеної Росії. Це дозволило йому застосувати політекономічний аналіз до конкретних історичних умов.

У своїй кандидатській дисертації А.К. Покритан обґрунтовує тезу про те, що об'єктивний розвиток капіталізму відбувається не у вигляді абстрактно-загальних, а конкретних форм. Іншими словами, Анатолій Карпович спробував зрозуміти логіку дослідження ще не сформованої економічної структури та процесу її становлення. Він побачив, що перед дослідником формуючого капіталізму виникає завдання двоякого роду: з одного боку, необхідно показати становлення, тобто генезис, утворюючих елементів нової економічної системи, а з другого – їх структуру, тобто саме відтворення. Саме таким чином, на думку А.К. Покритана, можна було зрозуміти генезис і відтворити логіку розвитку соціально-економічних процесів у периферійній економіці. У дослідженні А.К. Покритана було показано, що наявність значних залишків докапіталістичних форм господарства гальмує розвиток капіталізму.

Теоретичне осмислення логіки історичного процесу в окремій країні та вирішення питання про шляхи розвитку капіталізму у кінці XIX століття дивним чином переплітаються з сучасними проблемами становлення капіталізму на пострадянському просторі. Саме наявність значних позаекономічних елементів радянської системи господарства, відповідних їй відносин виробництва, надають формуючій ринковій системі рис відсталості, периферійності.

Таким чином, аналіз процесу *становлення* капіталізму в окремій країні дозволив дослідити не просто особливості її економічного життя, але й формування капіталізму. Конкретні господарські процеси були лише формами прояву більш загальної закономірності капіталізму. Але пізнання цих конкретних форм, у яких виступає загальна закономірність, не менш цікаве, ніж пізнання цієї останньої, бо у такому випадку з'являється можливість глибше проникнути у саму цю закономірність, зрозуміти, чому вона проявляється саме у цих формах.

Такий методологічний підхід дослідження дозволяє використовувати діалектичний метод аналізу соціально-економічних процесів у країнах з формуючою ринковою економікою. Передусім йдеться про діалектику *загального, особливо і одиначного* стосовно капіталістичних відносин. У своєму дослідженні причин виникнення різних типів капіталізму у постсоціалістичних країнах якраз необхідно осягати "специфічну логіку специфічного предмета". У цьому як раз полягає, як зазначав А.К. Покритан, принцип *історизму*. Іншими словами, досліднику необ-

хідно відповісти на питання: чому капіталізм набуває настільки різноманітних форм та яка логіка його подальшого розвитку як у центрі, так і на його периферії. Таким чином, застосування діалектичного підходу єдності загального, особливого і одиничного у процесі аналізу зародження капіталізму дозволяє пізнати саму суть процесу його становлення, виникнення його генетичних і структурних основ, які надають йому різних форм прояву.

Друга важлива заслуга А.К. Покритана у сфері політичної економії, що має значення й сьогодні при дослідженні становлення ринкової економіки у пострадянських країнах, полягає у розробленні методологічних проблем теоретичного аналізу існуючої господарської системи. В активі наукової літератури того часу був лише офіційний підручник з політичної економії під редакцією академіка К.В. Островитянова. У той час вчені у результаті політичної відлиги кінця 50-х – початку 60-х років на наукових конференціях активно обговорювали найважливіші проблеми економічної теорії.

А.К. Покритану були притаманні сприйнятливості до нового, колосальна енергія, прагнення довести теоретичні уявлення до інших дослідників, що постійно привертало до нього колег і молодь. Поступово сформувалася Одеська школа економістів-теоретиків, загально визнаним лідером якої був А.К. Покритан. Наукова школа почала обростати однодумцями і широко розповсюджувати свій вплив. Для цієї школи була характерною розробка оригінальної методології, за допомогою якої можна було створити наукову систему. Така методологія дозволяла сформувати оригінальні теоретичні розробки, мати свою позицію з питань розробки економічної політики.

Методологічні дискусії були акцентовані на проблемі **методу** політичної економії та його застосовності до дослідження радянської економіки. Вирішення завдання системного відображення виробничих відносин радянської господарської системи поставило для обговорення питання про **єдність предмета і методу** політичної економії, про загальну значущість методу "Капіталу", тобто методу сходження від абстрактного до конкретного.

Для реалізації методу сходження від абстрактного до конкретного передусім слід було вирішити проблему з чого почати, яка є для будь-якої наукової системи вкрай складною. Тому центральним пунктом в офіційному підручнику політичної економії виявилася проблема **власності**. В офіційному курсі політичної економії проблема власності була названа "основою" економічної системи і тим самим знімала питання про її вихідне і основне відношення. В результаті було поставлено під сумнів застосування цього методу до аналізу радянської системи. Автори офіційного курсу політичної економії вважали, що метод "Капіталу" є частковим та може застосовуватися тільки для капіталістичної системи. Що ж стосується соціалістичної економіки, то метод теоретичного аналізу повинен відштовхуватися від "загальних характеристик" системи і рухатися до окремих її елементів. Такою "загальною характеристикою" системи повинна бути суспільна власність. У цьому вбачався особливий метод аналізу радянської системи, який заперечував застосування методу схо-

дження від абстрактного до конкретного. Але власність на засоби виробництва є вольовим, зовнішньоекономічним відношенням, правовою передумовою виникнення нової системи господарювання, а не її економічним феноменом, що постійно відтворюється і дає розвиток усім елементам структури суспільного відтворення.

Полеміка щодо природи суспільної власності як вихідного і основного відношення радянської економіки тривала протягом усього періоду існування цього ладу. А.К. Покритан долучився до цієї важливої дискусії спільно з В.І.Касаткіною і В.М. Мазуром. Результатом стало видання монографії (початок 60-х років), присвяченої проблемі природи власності у радянській системі господарювання, яка набула великої популярності. У цій роботі А.К. Покритан чітко обґрунтував відмінність між вольовими відносинами власності та її економічним змістом. Суть змісту полягає у розкритті природи всієї системи відносин. Виробничі відносини, на думку А.К. Покритана, будучи внутрішньою реальною формою суспільного виробництва, визначають відносини власності, які виступають його зовнішньою юридичною формою, "оболонкою", а не навпаки, як це зазвичай стверджується у певних дослідженнях, у тому числі й сьогодні. Отже, можна зробити висновок: власність, будучи юридичною формою продуктивних відносин, не може бути економічним відношенням, а є лише правовим феноменом, що, між іншим, не зменшує її значення для економічного аналізу.

Тому держава не може скасовувати те право власності, яке ще життєздатне і відповідає певній системі економічних відносин. Також держава не може створювати таке право власності, умови для якого не склалися у системі господарювання. Приватна власність буде постійно відроджуватися у тих випадках, коли ще не створено об'єктивних умов для більш прогресивної господарської організації, ніж капіталізм. Такий висновок впливає з методу аналізу власності, зробленого А.К. Покританом.

У високорозвинених країнах розширення меж державної власності, що доповнює форми приватної, обумовлено зростаючим виробництвом суспільних благ, які є об'єктивно необхідними для економіки знань, яка супроводжується загальною інтелектуалізацією праці. У міру корінного визначення місця науки у суспільному виробництві, перетворення її на "безпосередню продуктивну силу суспільства" об'єктивно необхідним стає неухильне зростання державних витрат на науку, освіту, охорону здоров'я, екологію і т.п.

Також у науковому доробку А.К. Покритана особливе місце займають його роботи, присвячені **теорії суспільного відтворення**. При цьому відтворювальний процес був представлений як конкретна форма здійснення внутрішніх закономірностей розвитку та функціонування національного виробництва. Таке розуміння є необхідною умовою вирішення ряду корінних проблем національної економіки, яка повинна сама відтворювати всі необхідні умови свого власного функціонування. Ці методологічні підходи важливі для визначення теоретичних основ промислової політики в Україні. Як показує практика господарювання у нашій країні, ігнорування закономірностей суспільного відтворення свідчить не

тільки про зростання енергоємності та матеріаломісткості виробництва, скорочення високотехнологічних галузей, а й зниження рівня продуктивності праці і т.п.

Подальша наукова творчість А.К. Покритана була присвячена методологічним проблемам економічної теорії. У центрі його уваги постало питання про єдність предмета і методу політекономії. Визначення предмета науки як "виробничих відносин" не піддавалося сумніву. Однак виробничі відносини як одна з частин матеріального світу є елементом соціальної матерії. Вони мають властиву рису, що належить тільки їм. Ця особливість виробничих відносин полягає в їх двоїстому характері. Зазначена двоїстість виробничих відносин полягає в об'єктивній детермінованості господарських процесів, в яких діють живі люди, наділені волею і свідомістю. Вченим, які мають справу зі специфічним предметом, це необхідно враховувати у ході досліджень. Не враховують ці дві сторони виробничих відносин дослідники у галузі природничих наук, які мають справу лише з суто об'єктивними процесами природи. Зазначена двоїстість виробничих відносин, що отримала свій відбиток у предметі економічної науки, трактувалася невиразно, без чіткої фіксації об'єктивного і суб'єктивного у соціальному житті. Загальноприйнятою нормою у науці було положення про постійне удосконалення виробничих відносин. Проти цього панівного становища у політекономії виступив А.К. Покритан на початку 70-х років. У нових дослідженнях учений чітко визначив, що предметом науки є об'єктивна соціально-економічна реальність, тобто те об'єктивно загальне, що у рівній мірі існує для всіх людей і що структурує їх в окремі суспільні групи.

Як показує нинішня історія розвитку економічної науки, як раз наявність двоїстості вираження виробничих відносин стала своєрідною точкою поділу єдиної науки на два несумісних один з одним напрями: політичну економію і неокласику у формі "економікс". Остання зосередилася на поведінкових, суб'єктивно детермінованих процесах. Таким чином, двоїстість виробничих відносин стала вихідною основою появи двох напрямів економічної науки як відображення об'єктивної та суб'єктивної реальності.

Як показує наукова практика, "економікс", зосередившись на одній стороні соціальної практики – суб'єктивних відносинах, має певні підстави, оскільки такий об'єкт дійсно існує. Але він зводить об'єктивну реальність тільки до реальної суб'єктивних оцінок. Отже, маючи своїм предметом лише об'єктивну сторону виробничих відносин, класична політекономія має свій власний предмет і не претендує на розгляд суб'єктивного напрямку. Можна припустити, що всі спроби "удосконалювати виробничі відносини" у радянську епоху були нічим іншим як реалізацією підходу "економікс", особливо це стосувалося всієї сукупності конкретно-економічних наук, які ґрунтуються на такому підході. А.К. Покритан зазначав, що у політичній економії є свій складний предмет та свій метод, і її висновки опосередковано впливають на господарську практику. Оскільки предметом класичної політекономії є дослідження законів руху економічних відносин конкретно-історичних форм суспільства, то її практична значущість і полягає у тому, щоб

розкрити природу та механізм дії цих законів. Саме розкриття внутрішніх зв'язків "конкретного, живого, цілого" і являє собою евристичну і практичну значущість економічної теорії.

Особливою заслугою А.К. Покритана є розробка методологічних проблем політичної економії, зокрема дослідження єдності історичного і логічного у процесі пізнання виробничих відносин певного суспільства. Цю єдність учений убачав у тому, що якщо під історичним розуміти існуючу систему виробничих відносин суспільства, то під логічним – відображення в економічній теорії. Тут істотною стороною є проблема адекватності теорії процесу пізнання. Історичне, як показав А.К. Покритан, може означати не тільки матеріальний процес, який є об'єктом наукового пізнання, а й метод пізнання соціальної дійсності. У цьому випадку історичне і логічне будуть співвідноситися між собою як різні методи наукового пізнання. Іншими словами, історичне і логічне співвідносяться не тільки як синоніми матерії та свідомості, а й як різні методи самого пізнання, які ґрунтуються на тому, що самі виробничі відносини мають різні об'єктивні властивості. Вони характеризуються певною *структурою* і певним *генезисом*. Якщо структура характеризує об'єкт з боку стійкості, то генезис, навпаки, визначає його з боку руху, зміни. Виходить, таким чином, що структура однієї системи виступає як процес утворення умов переходу до нової системи, тобто як момент генезису. У процесі наукового дослідження не можна вивчити структуру економічної системи, не враховуючи її генезис, і навпаки, дослідження генезису можливе лише на основі знання її структури.

Ці теоретичні напрацювання А.К. Покритана дуже важливі для виявлення специфіки генетичних і структурних особливостей пострадянської моделі капіталізму. Як показує історія становлення капіталізму у нашій країні, його генетичною основою виступало не просте товарне виробництво як умова, що передувала становленню класичного капіталізму, а економіка індустріального типу, що функціонувала на планових засадах. Також необхідною умовою становлення капіталізму є наявність попередньо нагромадженого грошового капіталу. Відсутність останнього до початку реформ стала однією з причин, можна сказати, загальної криміналізації процесу походження приватної власності. Економічна влада була використана державними чиновниками для подальшої деформації макроекономічної структури через формування експортно-сировинного вектора розвитку. Внаслідок такої деформації українська економіка виявилася втягнутою у світову економічну кризу.

Оскільки при дослідженні генезису економічної системи на перший план стають закономірності її становлення, то тоді у центрі уваги – проблеми процесу її формування. Іншими словами, розкрити генезис соціальних форм – значить, з'ясувати, як виникла, сформувалася ця форма, які тенденції її розвитку. Однак при дослідженні генезису системи виробничих відносин послідовність розгляду не може безпосередньо збігатися з емпіричною історією. Поєднання логічної та історичної форм пізнання в економічній теорії дозволяє не тільки зрозуміти, чому у нашій країні склалася саме така модель капіталізму, а й визначити ті проблеми,

вирішення яких дозволить подолати негативні тенденції, що виникли в процесі формування ринкової економіки.

Уже в умовах незалежної України цей методологічний підхід дозволив А.К. Покритану не тільки дати об'єктивну оцінку минулій господарській системі, а й осмислити природу ринкових реформ у національній економіці. У своїх публікаціях учений зазначав, що система відносин, яка існувала у минулому, не може бути визначена як така, в межах якої панував би лише один тип економічної структури. Якщо охарактеризувати зміст цієї системи, то можна стверджувати, що її структура визначалася, по-перше, елементами докапіталістичних відносин, представленими не тільки простим товарним господарством, а й значними залишками відносин позаекономічної залежності. По-друге, другим компонентом колишньої структури були капіталістичні відносини, тобто відносини економічної залежності. Що ж стосується власне соціалістичних форм, то вони, по суті, не були розвиненим компонентом економічної структури суспільства. Це були, найімовірніше, явища, які сприймалися як атрибути соціалістичних форм виробництва. Однак в суспільній свідомості та в офіційній ідеології вони були визнані як панівна система відносин, що визначає зміст і напрям всього суспільного розвитку (*Покритан, Зверяков, 1994. С. 15*).

Характеризуючи докапіталістичні відносини, А.К. Покритан акцентував увагу на доволі широкому розповсюдженні дотоварних форм, які були представлені не тільки у сільському господарстві, а й поширювалися на промислове виробництво. Найбільш явним виразом докапіталістичних форм відносин були: позаекономічний зв'язок між сільським господарством і державою, що проявлявся як у всякого роду натуральних повинностях, так і в систематичному порушенні принципу еквівалентності; пряме вилучення переважної частини додаткового продукту, який створювався у кооперативно-колгоспному секторі; збереження максимально низького рівня винагороди за працю у суспільному господарстві; обмеження свободи пересувань і вільного вибору діяльності для більшості сільського населення; громадянська неповноправність значної частини населення, що знаходило своє вираження в особливому паспортному режимі тощо (*Покритан, Зверяков, 1994. С. 15*).

Другим типом відносин в економіці радянського періоду був капіталістичний. Основним констатуючим елементом такого типу відносин була держава, тому він виступав головним чином у формі державного капіталізму. Характерна особливість його полягала у тому, що це не був державний капіталізм, який є найбільш розвинутою формою капіталістичних відносин, що виникає як логічний результат розвитку монополістичного капіталізму. Його сутність характеризувалася тим, що держава, яка уособлювала інтереси бюрократії, визначала основні параметри відтворювального процесу в масштабах суспільства, а працівники державного сектора працювали за наймом у державі. До цього типу відносин слід віднести і так звану тіньову економіку, питома вага якої виявляла тенденцію до постійного зростання.

У структурі економічних відносин минулого мали місце явища та форми, які закріплювалися у державних актах і суспільній свідомості як соціалістичні: суспільна власність на засоби виробництва, планомірна організація суспільного господарства, розподіл за працею та інші. Але в радянській економіці вони виступали як **уявний** вираз, який є протилежний змісту (Покритан, Зверяков, 1994. С. 15–16).

Основні компоненти минулої економічної системи у тому чи іншому вигляді збереглися й донині, тобто уже у новій політико-економічній структурі нашої країни. Визначаючи стратегічні напрями розвитку нашої держави, необхідно постійно це мати на увазі. Тому різного роду економічні програми повинні так чи інакше виходити з розуміння зазначених суперечностей і, отже, бути спрямованими на пошуки форм їх руху, тобто вирішення.

Отже, на думку А.К. Покритана, зміст сучасної кризи – це передусім система суперечностей між тенденціями становлення та утвердження ринкових відносин і тими факторами, які перешкоджали і продовжують перешкоджати цим тенденціям (Покритан, Зверяков, 1994. С. 17). Система цих економічних суперечностей проявляється у сфері сучасних політичних, правових, етнічних і багатьох інших.

Визначаючи стратегічні напрями розвитку нашої держави, необхідно постійно мати на увазі суперечності, на які вказував А.К. Покритан.

Підбиваючи підсумки сказаного, слід зазначити, що наукові розробки А.К. Покритана і представників його школи зробили свій внесок у методологію економічної теорії. Вони зуміли застосувати методологію класичної політичної економії і філософії до специфічного предмета. Цю методологію слід виділити з теоретичної системи, яка була використана при аналізі капіталізму, та застосувати її до специфічних, незрілих економічних систем. Це результат великої творчої роботи. Для розроблення ряду методологічних положень доводилося звертатися до теорії та методології інших наук: історії, філософії, соціології, а також природничих наук.

Таким чином, творчість А.К. Покритана вирізняє різноманіття досліджуваної тематики, глибина розроблення методології і теорії політичної економії, ступінь залучення нових наукових проблем у коло теоретичного аналізу. Багато положень методологічної та теоретичної спадщини А.К. Покритана є актуальними й на сьогодні.

Література

1. Покритан А.К., Зверяков М.И. (1994). Современный кризис и практика реформ. *Экономика Украины*. № 7. С. 14–25.

References

1. Pokrytan A. K., Zverjakov M. I. (1994). The current crisis and the practice of reforms. *Jekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7, 14-25 [in Russian].